

ТВОРЧАЯ ЎНІВЕРСАЛЬНАСЦЬ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

- 1 Біяграфічная табліца.
- 2 Асоба В. Дуніна-Марцінкевіча і яго грамадска-эстэтычныя погляды.
- 3 Набыткі пісьменніка ў галіне драматургіі.
- 4 Лірыка В. Дуніна-Марцінкевіча.
- 5 Паэтычны эпас.
- 6 Польскамоўныя паэмы В. Дуніна-Марцінкевіча.
- 7 Дзесяць цікавых фактаў пра Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.
- 8 Асноўныя тэрміны.

Што мне пекны Парыж, Рым прыгожы і слынны,
Што швейцарскія горы, старыя Афіны.
Што мне Вена, Мадрыд, што мне Лондан туманны,
Больш за ўсё я бацькоўскаму краю адданы!

В. Дунін-Марцінкевіч

1 Біяграфічная табліца

ВІНЦЭНТ ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ (1808 – 1884)

год	падзея
4 лютага 1808 г.	Нарадзіўся ў фальварку Панюшкавічы Бабруйскага паведа Мінскай губерні ў сям’і дробнага шляхціца Яна Марцінкевіча і Марцыяны з роду Нядзведзкіх. Ахрышчаны вадой у той жа дзень, бо нарадзіўся вельмі кволым.
1824 г.	Скончыў Бабруйскае павятовае вучылішча і працягваў вучобу ў Віленскай базыльянскай бурсе, а затым – у Віленскім (паводле іншых звестак – у Пецябургскім) універсітэце на медыцынскім факультэце, але кідае вучобу.
сярэзіна 20- х гг.	Жыве пад апекай дзядзькі (па іншых звестках – сваяка першай жонкі Яна Марцінкевіча) Станіслава Богуша-Сестранцэвіча, мітрапаліта ўсіх рыма-каталіцкіх касцёлаў Расійскай імперыі, у Пецябургу.
З 1828 г. па 1840 г.	Распачынае чыноўніцкую кар’еру: працуе памочнікам каморніка пры Мінскім межавым судзе, служачым палаты крымінальнага суда, перакладчыкам у Мінскай каталіцкай духоўнай кансісторыі.
Снежань 1831 г.	Ажаніўся з 16-цігадовай Юзэфай Бараноўскай без згоды на тое яе бацькі, у прыватным бюро якога працаваў В. Дунін-Марцінкевіч.
1840 г.	Меў намер выехаць у Карлсбад і Эмс дзеля папраўкі здароўся, але не атрымаў замежны пашпарт. Зрабіўшы буйныя грашовыя пазыкі, купляе фальварак Люцінка (Люцынка) каля Івянца, назаўсёды пакінуўшы казённую службу.
1840-я	Пачынае сур’эзна займацца літаратурнай творчасцю, спачатку як лібрэтыст.
верасень 1841 г.	Прэм’ера аперэты “Рэкруцкі яўрэйскі набор”.
1846 г.	У віленскай друкарні Юзафа Завадскага выходзіць “Ідылія” (“Сялянка”), якую выдае за атрыманую пазыку ў 700 рублёў, закладвае Люцінку.
1840-я – 1850-я гг.	Намаганьнямі В. Дуніна-Марцінкевіча створаны тэатральны калектыў (больш за 20 чалавек, у тым ліку сям’я пісьменніка), які лічыцца першым беларускім нацыянальным тэатрам сучаснага тыпу.
9 лютага 1852 г.	У Мінскім гарадскім тэатры “Драматычны гурток Дуніна-Марцінкевіча” паставіў “Ідылю”. Сам пісьменнік выступіў у ролі Навума Прыгаворкі.

1854 г.	Памірае жонка пісьменніка Юзэфа Бараноўская. Пазней возьме шлюб з Марыяй Грушэўскай.
1855–1857 гг.	Выходзяць зборнікі “Гапон”, “Вечарніцы і Апантаны”, “Цікавішся? – Прачытай!”, “Беларускі Дудар, або Усяго патроху”.
1859 г.	Пераклаў на беларускую мову паэму “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча, пераклад канфіскаваны.
1861 г.	У Вільні асобным выданнем выходзіць “Люцынка, або Шведы на Літве” (напісана ў 1857 г.) – апошняя кніга пісьменніка, выдадзеная пры яго жыцці.
1863–1864 гг.	Падтрымліваў ідэі паўстання, быў абвінавачаны ў аўтарстве антыўрадавых выданняў (у прыватнасці “Гутаркі старога дзеда”).
кастрычнік 1864–снежань 1865	Абвінавачанні не даказаны, але пісьменнік арыштаваны і зняволены ў мінскую турму – Пішчалаўскі замак, потым бязвыезна жыве ў Люцынцы пад наглядом паліцыі.
1866 г.	Напісаў фарс-вадэвіль “Пінская шляхта”.
1876 г.	Адкрывае ў Люцынцы нелегальную школу для навакольных дзяцей, дзе настаўнічае дачка пісьменніка Цэзарына.
29 снежня 1884 г.	Памірае ў Люцынцы. Пахаваны на могілках ва ўрочышчы Тупальшчына.

2 Асоба В. Дуніна-Марцінкевіча і яго грамадска-эстэтычныя погляды

М. Гарэцкі ў сваёй “Гісторыі беларускае літаратуры” паведамляе: *“Марцінкевіч напісаў больш за ўсіх нашых пісьменнікаў 19 веку”*¹. Пісьменніцкае пярэ было насамрэч надзвычай плённым. Пісаў адначасова на дзвюх мовах – польскай і беларускай, прычым даволі часта друкаваў і польскія і беларускія творы ў адным зборніку. У розныя перыяды жыцця аддаваў выразную перавагу той ці іншай мове, што сведчыла аб пэўных дамінантах у ягоным светапоглядзе, а таксама аб зменах у грамадскай думцы. Самае галоўнае, што і ў польска- і ў беларускамоўных творах паэт заставаўся нязменным патрыётам роднага краю, бо шчыра любіў свой родны куток, Літву, яе народ.

Яго творчасць валодае каштоўнай якасцю – універсальнасцю. Універсальнасць ёсць першая прыкмета класікі, што забяспечвае творам актуальнасць на многія дзесяцігоддзі, а то і стагоддзі. Хіба не з’яўляецца сёння надзённай ідэя хрэстаматыйнай “Пінскай шляхты” аб хабарніцтве

¹ Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – С. 203.

або выгодным вытлумачэнні законаў? Ці не пазнаецца ў франкамане Каролі Лятальскім з “Ідыліі” сучасная моладзь, пагалоўна захопленая амерыканскай культурай? Або неадукаваны, хцівы Сабковіч з камедыі “Залёты”, які вылез “з гразі ў князі”, для якога грошы – адзіная і вышэйшая мэта жыцця, – хіба не тып нядаўняга “нуварыша”? Ды і панарамныя этнаграфічна-фальклорныя замалёўкі хіба не карысныя ў грамадстве, якое ведае фальклор суседняга народа лепш за свой? Універсальнасць творчасці пісьменніка праяўляецца і ў жанравай разнастайнасці твораў: паэмы, вершаваныя аповесці, лірычныя вершы, лібрэта опер, меладрама, фарс-вадэвіль і інш., – і ў самой сінтэтычнасці эстэтычнай прыроды творчасці.

У асобе В. Дуніна-Марцінкевіча беларускае вербальнае мастацтва займела прыклад паскоранага засваення ўсіх мастацка-эстэтычных кірункаў – ад класіцызму да рэалізму, што ў іншых літаратурах рэалізуецца на працягу некалькіх стагоддзяў. Прычым у дарэформенны перыяд (лібрэта оперы “Ідылія”, лірыка, вершаваныя аповесці “Гапон”, “Вечарніцы”, “Шчароўскія дажынкi”, “Травіца брат-сястрыца” і інш., польскамоўныя паэмы “Славяне ў XIX стагоддзі”, “Люцінка, або Шведы на Літве” і інш., меладрама “Апантаны”) дамінуе сентыментальна-рамантычная тэндэнцыя, што выяўляецца ў паказе маральна-пачуцёвай сферы жыцця з рамантычнай палярызацыяй добра і ліха, міфалагізацыяй падзей, шырокай панарамай этнаграфічна-фальклорных замалёвак і інш. А ў парэформенны (фарс-вадэвілі “Пінская шляхта”, “Залёты”) з’яўляюцца прыкметныя рысы рэалістычнага адлюстравання: элементы крытычнага асэнсавання, вобразы-тыпы і інш.

У творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча выразна адчуваецца арыентацыя на традыцыі польскай сентыментальнай ідыліі Ш. Шыманскага, А. Нарушэвіча, Ф. Карцінскага, а таксама славянскага рамантызму, у першую чаргу А. Міцкевіча. Услед за ім В. Дунін-Марцінкевіч культывуе рыцарскі сармацкі ідэалагічны комплекс, што рэпрэзентуе высакароднага, мужа шляхціца-рыцара, змагара і абаронцу радзімы і заступніка сялян. Уплыў вялікага рамантыка адчуваецца ў большасці твораў: у вершы “Хіба я стары” – водгалас “Пана Тадэвуша” і “Апантанага”, у “Вечарніцах” – уплыў “Дзядоў”. Паэмы “Славяне ў XIX ст.” і “Люцінка, або Шведы на Літве”, відавочна, узніклі пад уздзеяннем Міцкевічавых “Гражыны” і “Конрада Валенрода” і інш. Глыбокая павага і захапленне творчасцю А. Міцкевіча праявіліся ў імкненні В. Дуніна-Марцінкевіча перакласці “Пана Тадэвуша” (1859) на беларускую мову. Значэнне гэтага тэксту неаспрэчнае, бо ён з’яўляецца першым перакладам польскамоўнай паэмы на славянскія мовы. “Пан Тадэвуш” адыграў пэўную ролю ў адносінах В. Дуніна-Марцінкевіча і ўлады, бо ў часы актыўнай русіфікацыі пісьменнік прадставіў твор яшчэ не забытай ўладамі небяспечнай асобы на беларускай мове, ды яшчэ і перакладзены з польскай. Твор канфіскавалі і забаранілі. Як вядома, чатыры ацалелыя паасобнікі кнігі, якія захаваліся на сёння, знаходзяцца па-за межамі Беларусі.

Грамадска-палітычная пазіцыя В. Дуніна-Марцінкевіча была дваістая: ён марыў аб сацыяльнай гармоніі, шлях да якой бачыў у маральным ўдасканаленні, асветніцтве, развіцці народнай культуры. *“Для Дуніна-Марцінкевіча былі актуальнымі ідэалы асветніцтва, трэба прызнацца, што са сваімі грамадска-палітычнымі поглядамі і эстэтычнымі густамі ён быў старамодным для XIX ст.”*², – слухна зазначае А. Бязлепкіна. Для павышэння адукацыйнага ўзроўню сялян В. Дунін-Марцінкевіч прымаў не толькі ўскосныя крокі ў выглядзе літаратурнай творчасці з адпаведным пафасам. Пасля паўстання 1863 г., удзел у якім прымала сям’я пісьменніка, знаходзячыся пад наглядом паліцыі, у сваім фальварку Люцынка ён заснаваў школу для сялянскіх дзяцей, дзе, дарэчы, набываў першапачатковую адукацыю Антон Лявіцкі, будучы беларускі пісьменнік Ядвігін Ш., які ўспамінае, што В. Дунін-Марцінкевіч умеў *“заахвочваць нас да навукі, умеў строіць жарты, быў для нас вельмі добрым; любілі і шанавалі яго акалічныя сяляне і суседзі, але з пісаннем сваім ад усіх запіраўся ў каморку”*³, аднак ставіць у папрок беларускаму дудару, што той *“не меў адвагі беларускую ідэю прыпасваць да жыцця і дзеля таго не змог пацягнуць за сабой большага гуртка блізкіх сабе людзей, не змог нават знайсці наследнікаў сваёй ідэі; і хоць справу беларускага адраджэння зачапіў, але з месца яе не скрануў”*⁴.

Як бачым, светапогляд пісьменніка быў супярэчлівым. На яго творчасці гэта адбілася спалучэннем дэмакратычных тэндэнцый з вобразам добрага пана; карцін прыгону з ідэалізацыяй мінулага; прыхарошваннем і эстэтызацыяй жыцця сялян. Фальклорна-этнаграфічная арыентацыя твораў, шырокае выкарыстанне беларускай мовы стала прычынай таго, што В. Дунін-Марцінкевіч трапіў *“пад ганенне з абодвух бакоў – афіцыйных улад і польскіх шляхецкіх шавіністаў”*⁵.

Да таго ж сям’я В. Дуніна-Марцінкевіча, як ужо гаварылася вышэй, прымала ўдзел у паўстанні 1863–1864 гг., за што дачку пісьменніка Камілу саслалі па этапу ў Салікамск як галоўную завадатарку хваляванняў у Мінску. Адносна пытання, ці прымаў асабісты ўдзел у паўстанні В. Дунін-Марцінкевіч, даследчыкі разыходзяцца ў меркаваннях. Але больш слушнай выглядае думка аб немагчымасці ўдзелу пісьменніка ў баях па прычыне свайго даволі сталага ўзросту – 56 гадоў, у той час як большасць інсургентаў былі маладымі людзьмі 25–30 гадоў, і слабога здароўя – у яго была заўважная прыгорбленасць і дэфармацыя правага пляча. Ды і абвінавачанні паліцыі зводзяцца да напісання пісьменнікам антыўрадавых

² Бязлепкіна, А. Беларуская літаратура XIX стагоддзя: курс лекцый / А. Бязлепкіна. – Мінск: БДУ, 2012. – С. 97.

³ Ядвігін Ш. Выбраныя творы / Ядвігін Ш. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2006. – С. 231–232.

⁴ Ядвігін Ш. Выбраныя творы / Ядвігін Ш. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2006. – С. 232.

⁵ Янушкевіч, Я. “Ён першы сеяў зярняткі...” / Я. Янушкевіч // Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 3.

выданняў, “абурваючых сачыненняў на простанароднай мове”, за што В. Дунін-Марцінкевіч 14 месяцаў правёў у турме. Акрамя таго, сёння ўжо вядома, што з 3 сакавіка 1862 года па 22 лютага 1864 года пісьменнік хаваўся ад пераследу ўладаў у Дабраўлянах у маёнтку філантропкі Мацільды Бучынскай.

На светапогляд В. Дунін-Марцінкевіча моцна паўплывалі ідэі асветніцтва: вера ў розум, дыдактызм Вальтэра і Дзідро, маральныя пошукі Ж.Ж.Русо. Найперш гэтыя ўздзеянні ішлі праз захапленне В. Дунін-Марцінкевіча музычна-тэатральным мастацтвам.

3 Набыткі пісьменніка ў галіне драматургіі

Самыя раннія творы В. Дуніна-Марцінкевіча — лібрэта аперэт “Чарадзейная вада”, “Спаборніцтва музыкаў”, “Рэкруцкі жыдоўскі набор”. На вялікі жаль, тэксты, на аснове якіх створаны музычныя кампазіцыі, да нас не дайшлі. Засталіся толькі рэцэнзіі на спектаклі, што і дазваляе скласці пэўнае ўражанне аб іх сутнасці. Так, у “Минских губернских ведомостях” за 1841 год быў перададзены сюжэт апошняга лібрэта, даволі традыцыйнага як для падобнага віду мастацтва — тут шмат непаразуменняў, інтрыг, пераапрачанняў, але ў рэшце рэшт усё завяршаецца шчасліва. А ў фінале традыцыйны для падобных твораў — *finis coronat opus*. Пішучы гэтыя лібрэта, пісьменнік арыентаваўся на традыцыі еўрапейскай аперэты XVIII ст., што фарміраваліся пад уплывам ідэй асветніцтва.

Адметна, што адну з ролей выконваў сам В. Дунін-Марцінкевіч, прычым тагачасная прэса адзначала яго камедычны талент як акцёра. Яшчэ адна цікавая дэталі: грошы, сабраныя за пастаноўку, пайшлі на карысць дзіцячага прытулку, нягледзячы на вялікія матэрыяльныя цяжкасці вялікай сям’і В. Дуніна-Марцінкевіча. Увогуле, у 40–50-я гг. пісьменнік стаяў на чале краёвага літаратурна-грамадскага жыцця, стварыў у Мінску тэатральны гурток, намаганнямі якога ў 1852 г. была пастаўлена і “Ідылія” на музыку вядомых польскіх кампазітараў С. Манюшкі і К. Кржыжаноўскага. Аднак неўзабаве дзейнасць гуртка была забаронена. Нягледзячы на гэта, ён праіснаваў яшчэ чатыры гады.

П’еса “Ідылія” (“Сялянка”, 1846) уяўляе з сябе ўзор сінкрэтычнага мастацтва. Цяперашнія чытачы і глядачы звыкліся з тым, што галоўныя драматычныя творы В. Дуніна-Марцінкевіча “Ідылія” і “Сялянка” гучаць толькі па-беларуску. На самой жа справе ў першым творы, які друкаваўся пад тытулам “Sielianka. Opera w dwóch aktach”, усе пані гавораць па-польску, толькі сяляне і часткова Камісар і Юля — па-беларуску. Як згадвае У. Сыракомля, *“бытавая праўда загадала аўтару пераплятаць польскія дыялогі з крывіцкімі аднаведна таму, выступае на сцэну пан, аканом ці хто іншы з шляхецкай пароды, што размаўляе па-польску, або народ з*

уласнай гаворкай”⁶. Іншымі словамі, твор напісаны на дзвюх мовах (беларускай – рэплікі сялян і польскай – паноў) і спалучае ў сабе рысы розных мастацтваў: оперы, балета, літаратуры, фальклору. Пераклад п’есы на сучасную мову быў зроблены Язэпам Лёсікам і Янкам Купалам (адпаведна проза і вершы). Другі ж твор напісаны макаранічнай мовай, і толькі пад пяром Янкі Купалы набыў сучаснае гучанне.

Сюжэт п’есы нескладаны: памешчык-франкаман Кароль Лятальскі ненадоўга вяртаецца ў родавы маёнтак і пад уплывам кахання да пераапанутай у сялянку паненкі Юліі на вачах перавыхоўваецца, становіцца заступнікам сялян, добрым гаспадаром, забывае пра Францыю і поўніцца любоўю да роднай зямлі.

Супярэчлівая канцэпцыя кнігі ўвасабляецца з дапамогай сінкрэтычнага мастацкага метаду. Так, *рэалістычныя* карціны жыцця сялян (вобразы Ціта, Навума, Выкрутача) спалучаюцца з *сентыментальнай* лініяй ператварэння легкадумнага Лятальскага ў ідэальнага пана, што псіхалагічна не матывавана і непраўдападобна. Такі паварот у характары і светапоглядзе героя абумоўлены дыдактычнай задачай твора – стварыць вобраз ідэальнага пана, узор для пераймання, аднак гэта ў сукупнасці з паслядоўнай гіпербалізацыяй пачуццяў зашкодзіла канфлікту п’есы і прывяло да спрошчанасці ў раскрыцці мастацкіх характараў.

“Значыцца, цяпер, – гаворыць Лятальскі ў фінале, – пакінуўшы думкі пра заграціцу, пачнём жыццё ў вясковым зацішыі і шчыра выпайнім свае абавязкі ... Ах! Дзякуй вам, мой паважаны апякуне, і ты, дарагая мая жонка! З вашай дапамогай я пераканаўся, што нашыя сяляне маюць добрыя сэрцы; што мы іх не ведаем; што ані жыць з імі, ані ўжыць іх не ўмеем. Цяпер больш ніколі іхняга лёсу не паверу на чужыя рукі, але і свой уласны з імі злучу”⁷.

Нагадем, што на пачатку п’есы сяляне здаваліся яму ўсяго толькі скацінай: *“Гэта ж быдла, і нічога болей”⁸*. Пісьменнік невыпадкова абірае і ўпадабаны сентыменталістамі жанр ідыліі з яго традыцыйным комплексам тэм, замешаных на любоўных захапленнях, і лакальнай прасторай маёнтка.

Носьбітам патрыятычнай ідэі, *рамантычнай* гераіняй выступае Юлія-Югася. Менавіта праз яе вусны аўтар перадае ўласную любоў да роднай зямлі:

⁶ Сыракомля, У. Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. – С. 493.

⁷ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 71.

⁸ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 34.

*О край мой любви, мой родны!
Ты знаешь думак прычыны.
Тут, як у раі, аздобна,
Ціснуцца дзецтва ўспаміны⁹.*

Яна “іграе” ролю сялянскай дзяўчыны, як і ў славутым пушкінскім творы “Паненка-сялянка”. Аднак пераканаўчасць яе вобразна зніжаецца прызнаннем у абрыдласці сваёй ролі:

“Па праўдзе сказаць, тая роля, якую я ўзлажыла на сябе, апрыкла мне трохі; але цешу сябе надзеяй, што напраўлю Кароля; і гэта думка асалоджвае мне цяжкасці, якія для яго добра і свайго ічасця з ім пераношу”¹⁰.

Акрамя пераапанання, пісьменнік выкарыстоўвае шэраг досыць трывіяльных прыёмаў для стварэння камічнага эфекту: супадзенні, буфанадныя элементы.

У “Ідыліі” выразна выявіўся “рамантычны этнаграфізм”. Гэта жанрава-побытавыя і масавыя сцэны, напісаныя ў адпаведнасці з традыцыямі нацыянальнага фальклору і абрадавай песеннасці, беларускія народныя харавыя і танцавальныя песні (“Мяцеліца”, “Дуда”). Аднак выкарыстанне фальклору ў п’есе В. Дуніна-Марцінкевіча яшчэ абмежавана пераважна дэкарацыйна-этнаграфічнымі функцыямі.

Прысутнічаюць у творы і прыкметы *класіцызму* (адзінства часу і месца дзеяння, “гаворачыя прозвішчы” і інш.).

Нягледзячы на ўсе выдаткі і выкарыстанне “лёгкага” жанру, аўтар здолеў узяць у творы сур’ёзныя праблемы, найперш асуджэнне касмапалітызму вышэйшых слаёў грамадства, іх адчужэнне ад радзімы, такім чынам стварыўшы своеасаблівую “ідылію з кантрастамі” (Я. Янушкевіч). Яшчэ адна заслуга В. Дуніна-Марцінкевіча – “увядзенне на тэатральныя падмосткі сяляніна”¹¹.

Рэалістычнае адлюстраванне і сацыяльны крытыцызм значна ўзмацняюцца ў парэформенных беларускамоўных п’есах “**Пінская шляхта**” (1866) і “**Залёты**” (1870), абедзве апублікаваныя ў 1918 годзе. Назваўшы іх фарс-вадэвіямі (лёгкай бытавой камедыяй з любоўнай інтрыгай і музычным элементам), пісьменнік насамрэч стварыў сатырычныя камедыі. У першай з дапамогай гратэскава-шаржавых

⁹ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 27.

¹⁰ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 54.

¹¹ Янушкевіч, Я. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / Я. Янушкевіч. // Гісторыя беларускай літаратуры XI—XIX стагоддзяў. У 2 т. / Навук. рэд. тома У. Мархель, В. Чамярыцкі. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Т. 2: Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе. – С. 203.

вобразаў Кручкова і Піскулькіна ён паказвае крызіс судовай сістэмы, а праз абсурднасць спрэчкі паміж Ціхонам Пратасавіцкім і Іванам Цюхай-Ліпскім, карыстаючыся прыёмамі гратэску і абсурду, – фанабэрыстасць і дэградацыю шляхецкага саслоўя. Драматург паказвае безвыходнасць гэтага заганнага кола, закальцоўваючы сітуацыю: п’еса заканчваецца гэтак жа, як і пачынаецца, новай бойкай шляхціцаў.

Крытычны пафас п’есы “Залёты” скіраваны супраць новага сацыяльнага тыпу – капіталіста Антона Сабковіча з яго філасофіяй бездухоўнасці і нажывы. Яму супрацьпастаўлены вобразы ідэальных шляхціцаў – маршалака Пачціўскага і судзі Сакальніцкага. Аднак фінал твора далёкі ад рэальнасці. Карыстаючыся тыповымі фарсавымі прыёмамі, пісьменнік з дапамогай грубага камізму выкрывае ганебную сутнасць свайго героя, які падманам і махлярствам нажыў сваё багацце, і яднае шлюбам закаханых Адэлю і Станіслава, “каб канец сышоў шчасліва”¹².

Толькі па-польску былі надрукаваны яшчэ дзве спробы В. Дуніна-Марцінкевіча ў жанры драматургіі. Першая з іх, “**Неспадзяванка для майстрыні**” (1854), вытрымана ў выразнай сентыментальнай традыцыі. Твор уяўляе сабой *драматычную сцэну ў адным акце* і па змесце не вельмі складаны: выхаванкі збіраюцца адзначыць імяніны загадчыцы жаночага пансіёна, аднак здараецца неспадзяванка. Адна з выхаванак аддала загадзя сабраныя грошы жабрачцы з маленькім дзіцяткам. Тыя жаліліся, што ўжо два дні не елі, і дзявочае сэрца не вытрымала. Аднак усе ўхваляюць учынак дзяўчыны, бо якраз майстрыня і выходзіла сябровак у духу любові і спагады да бліжніх.

Больш складанай па задуме і ўвасабленні з’яўляецца меладрама “**Апантаны**”, зместам якой становіцца трагічнае каханне літаратара Эдмунда да маладой удавы, эстэткі Аліны Паэтніцкай. Як вядома, амаль усе прозвішчы герояў п’ес В. Дуніна-Марцінкевіча не выпадковыя – згадаем, Кручкоў, Дабровіч, Лятальскі, Сабковіч. Таму і прозвішча нястрыманай кабеты нагадвае пра тое, што яна ў нейкай ступені звязана з музамі.

Пра гэта аўтар гаворыць даволі іранічна, невыпадкова на пачатку III-й карціны ўзвышаныя думкі Паэтніцкай перабівае служанка Агатка сваімі прапановамі купіць спачатку яйкі, а потым цяляціну. Нягледзячы на ўсё, Эдмунд беззапаветна закахаўся ў Аліну, ідэалізуючы яе і ўзносячы амаль да нябёсаў. У адпаведнасці з патрабаваннямі жанру меладрамы герой мае фетыш – падараваны любай лісточак ружы, – з якім не расстаецца да фіналу п’есы. На глебе кахання ён вар’яецца. Падобны матыў шаленства, вар’яцтва быў шырока распрацаваны ў літаратуры эпохі Рамантызму, бо ён дазваляў паказаць душу чалавека як вольную ад путаў розуму, умоўнасцяў грамадства і супольнасці. І ў гэтым галоўнага героя не могуць стрымаць ні іранічныя пацвельванні сяброў (хацеў знайсці цнатлівасць у жанчыны ў

¹² Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 172.

XIX стагоддзі), ні не вельмі гжэчныя паводзіны ягонай каханай. Менавіта таму Эдмунд заканчвае жыццё самагубствам, чаму прысвечана апошняя карціна твора, якая атрымала падзагаловак “вынікі лёгкадумнасці”. Але маналог героя атрымаўся надзвычай літаратуразаваным, нерэальным, надуманым, што ў цэлым зніжае вартасць твора. Увогуле, згаданыя польскамоўныя п’есы не атрымалі шырокага распаўсюджвання, і цяпер маюць у асноўным гістарычнае значэнне.

4 Лірыка В. Дуніна-Марцінкевіча

Раннія вершы В. Дуніна-Марцінкевіча таксама напісаны па-польску і вытрыманы ў традыцыях польскай сентыментальна-асветніцкай паэзіі пералому стагоддзяў. 15 з 19 вядомых вершаў пісьменніка, пераважна на польскай мове, увайшлі ў яго зборнік “Гапон” (1855). Не вельмі разнастайныя па тэматыцы і праблематыцы, яны і з версіфікацыйнага боку ацэньваюцца літаратурнаўствам невысока.

Маральна-рэлігійная праблематыка і дыдактычная ўстаноўка ўласцівы вершам “Малітва на памінальны дзень”, “Вясна!”, “Дзіця і маці”. Першы твор – спроба стварэння духоўнай паэзіі, дзе ў адпаведнасці з жанрам малітвы прысутнічаюць абавязковыя яе кампаненты: зварот да Бога з выказваннем шчырай веры ў яго, надзеі на міласць і збаўленне з няволі спакусы і граху. Паэт разважае аб сутнасці чалавечага жыцця, аб прызначэнні чалавека на зямлі і велічнай ролі Бога ва ўсіх справах.

Другі верш уяўляе сабой лірычную пейзажную замалёўку абуджэння прыроды, спалучаную з матывамі кахання, і завяршаецца зваротам да Ўсявышняга, дзе заключана асноўная ідэя твора: чалавек багаты простымі радасцямі жыцця.

*Воляю дыхае ўсё навакола,
Сонейка нават смяецца вясёла,
Стрэламі промняў знішчае
Рэшткі зухвалыя снежнае белі,
Хваляй цяпла ачышчае
Дол, на якім час ад часу ды стрэліць
Кветка ў шуканні жывільнага тхнення,
Радая, што не ў марозным вязненні.
О божа! бясконцы дабра крыніцы,
Калі твой люд, што цябе абражае,
Заместа кары з тваёй жа дзясніцы
Такое багацце мае¹³.*

¹³ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 410.

Верш “Дзіця і маці” напісаны ў духу “Матчынага наказу” Я. Баршчэўскага і сцвярджае ідэю правільнага, набожнага выхавання дзяцей, галоўную ролю ў якім адыгрывае маці. У адносінах да вершаў В. Дуніна-Марцінкевіча маральна-рэлігійнай тэматыкі Я. Янушкевіч заўважыў, што яны “вызначаюцца моцным дыдактызмам, пазбаўленым, праўда, містычнасці і рэлігійнага фанатызму”¹⁴. Сапраўды, калі ў Я. Баршчэўскага выхаваны ў веры і цнотце Юзік цудадзейным, містычным чынам узнагароджваецца – яго сям’я адзіная з усёй вёскай вырастае ад пажару, то В. Дунін-Марцінкевіч, выкарыстоўваючы элементы дыдактызму, усё ж не парушае эфекту рэальнасці падзей.

Падобную думку працягвае аўтар і ў інтымнай паэзіі, якая складае самую значную частку яго лірычнай спадчыны. Так, у сюжэтным вершы “Галубкі” паэт, псіхалагічна дакладна перадае пачуццё першага кахання 16-цігадовай Алінкі да Аўгуста:

*“Мама, што гэта са мною?
Сэрца поўніць чымсьці дзіўным
І жаданні мяне душаць,
І ў трывозе штогадзіны.
Няўжо, мама, я нядужа?
Не хачу цяпер я лялек,
Птушак спеў не захапляе
Ні вада крыніцы чыстай,
Ні зялёны луг квяцісты
Больш не маюць прыгажосці –
Не знаходжу ў іх чагосьці.
І спакою, прызнаюся,
Не хапае мне, мамуся”¹⁵.*

Ідэя твора – ушанаванне дзявочай годнасці і цноты – увасабляецца з адкрытым дыдактызмам:

*“І калі Аўгуст прыедзе,
Любы мой, скажу, суседзе,
Пацалуй жа, будзь ласкавы!”
Кажэ маці: “Ох, дзіцятка!
Розуму ў цябе няхватка.
Гэтак думаць не набожна!
Справаваць таго не можна”¹⁶.*

¹⁴ Янушкевіч, Я. “Ён першы сеяў зярняты...” / Я. Янушкевіч // Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 6.

¹⁵ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 413–414.

¹⁶ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 414.

Ідылічная карціна мілавання галубкоў, што асацыятыўна адсылае да фальклорнай сімволікі, паглыбляецца заўвагай Алінкі аб сутнасці кахання як аб наяўнасці адной душы на дваіх.

У аснове верша “Вандроўнік” – трагедыя незваротнай страты пілігрымам любай, якую адабрала смерць. Роспач героя і яго бязмэтнае існаванне без каханай узмацняецца прыёмам супрацьпастаўлення гармоніі, спакою ў прыродзе і душэўнага разладу вандроўніка, трагедыі асобы.

Зразумела, што паэт сумуе па маці сваіх дзяцей, пралівае слёзы па мілай спадарожніцы жыцця, якую ён забраў з бацькоўскага дома ў шаснаццацігадовым узросце. Верш “Вандроўнік” напісаны 6 чэрвеня 1854 года ў Мазыры, г. зн. недзе праз месяц пасля трагедыі. І. Навуменка сцвярджаў, што “В. Дуніна-Марцінкевіч быў пісьменнік вельмі біяграфічны”¹⁷. У вобразе пілігрыма, што хаваецца ад уласнай душэўнай драмы, бачыцца сам аўтар, які шукае забыцця ў вечнай вандроўцы, але ўсё ў гэтым свеце – і маляўнічы пейзаж, што так кантрастуе з духоўным станам героя, і крыж самотны на забытай магіле нагадваюць пра страту:

*Усюды радасць – адно маркотны
Вандроўнік, згледзеўшы крыж самотны,
Ўзняў вочы ў неба, зрасіў слязою:
“Дай, божа, любай маёй спакою...”
І слаў уздыхі ў яе хаціну.
Ён песціў згадкі аб ёй, адзінай”¹⁸.*

Аднак пытанне тоеснасці лірычнага героя і асобы эмпірычнага аўтара верша “Вандроўнік” дагэтуль выклікае палеміку ў асяроддзі даследчыкаў. Я. Янушкевіч сцвярджае, што Юзэфа Бараноўская, першая жонка В. Дуніна-Марцінкевіча, памерла ў маі 1854 г., таму натуральна, што ўласнае гора вылілася на паперу ў выглядзе верша “Вандроўнік”. Аднак парадаксальным з’яўляецца той факт, што творчы ўзлёт пісьменніка, яго найбольш плённая праца прыпадае на перыяд 1855–1857 гг., калі адзін за другім выходзяць усе асноўныя зборнікі В. Дуніна-Марцінкевіча – “Гапон”, “Вечарніцы і Апантаны”, “Цікавішся? – Прачытай!”, “Беларускі Дудар”. Гэта выглядае па меншай меры дзіўна праз чатыры месяцы пасля смерці любай жонкі, з якой пісьменнік пражыў больш за дваццаць гадоў. Да таго ж ужо ў верасні 1854 г. паэт апявае ў вершах неабходнасць кахання ў жыцці чалавека і захапляецца прыгажосцю зямной жанчыны (вершы “Трэба кахаць!”, “Яна!”).

¹⁷ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 414.

¹⁸ Навуменка, І. Я. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / І. Я. Навуменка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – С. 51.

І. Навуменка, у сваю чаргу, сцвярджае, што Юзэфа Бараноўская памерла ў 1857 г., што, на першы погляд, здымае згаданыя вышэй супярэчнасці. У гэтым выпадку верш “Вандроўнік” з’яўляецца або ролевым творам, або своеасаблівым прадчуваннем аўтарам будучай трагедыі. Тады паўстае спрэчным факт другога шлюбу В. Дуніна-Марцінкевіча, дата якога дакладна не вызначана. Вядома, што другая жонка пісьменніка Марыя Грушэўская (Алеся) была родам з-пад Шчаўроў, з вёскі Хацюхова, а яго “Шчароўскія дажынкi”, якія суадносяцца з біяграфічнымі рэаліямі, убачылі свет у 1857 г. У тым жа годзе ў вершы “Да пачцівых беларусаў”, змешчаным у зборніку “Беларускі Дудар”, сярод іншых адрасатаў гучыць прызнанне ў каханні да Алесі, “пані з Хацюхова”. Са сказанага вынікае, што пісьменнік даволі хутка, праз некалькі месяцаў пасля смерці першай жонкі ўзяў шлюб з другой.

Аднак Алеся недвухсэнсоўна згадваецца і ў “Літаратарскіх клопатах”, датаваных 10 снежня 1856 года: “А ўбачыўшы яе, адчуў я хваляванне, // Ды бачу, і яна ў мой бок што раз гляне...”¹⁹. І. Запрудскі спрабуе вытлумачыць гэтую супярэчнасць праз псіхалогію пісьменніка, які “«паталагічна» баяўся адзіноты, імкнуўся запоўніць сваё існаванне новым трапяткім пачуццём кахання, без якога не ўяўляў сабе паўнацэннага жыцця”²⁰.

Сапраўды, як цяжка зразумець іншага чалавека, тым болей паэта. Бо ўжо 1 верасня ў вершы “Трэба кахаць!”, а 10 верасня ў лірычнай замалёўцы “Яна!” Вінцэнт Іванавіч захапляецца прыгажосцю зямной жанчыны, якую параўноўвае, як прынята ў рамантычнай паэзіі, з анёлам. І хаця ў іскрынках-поглядах прыгажуні адчуваецца іншая магутная сіла, ён усклікае: “Трэба кахаць!”:

*Што нашае жыццё ў апатычным стане?
Адвечная нуда, смяротнае кананне;
Адно каханне чалавека ажыўляе,
І ўцякае сум, і неба нас вітае.
Значыць, нам каханне трэба,
Каб знайсці дарогу ў неба*²¹.

У гэтых мініяцюрах на любоўную тэматыку каханне разглядаецца стрыжнем творчасці і жыцця і гарантам яго пасмяротнага працягу (філасафема “Трэба кахаць!”), а сама жанчына выступае адначасова зямной і нябеснай істотай (“Яна!”).

¹⁹ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 280.

²⁰ Запрудскі, І. Інтымны “дзённік” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча / І. Запрудскі // Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: Навуковы зборнік. Выпуск трэці. – Мінск: БДУ, 2002. – С. 56.

²¹ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 418.

*Захапленне дых займае,
Як павабна яна гляне!
З чым зраўняць замілаванне,
У якім душа лунае
Да найпекнага анёла,
Што чаруе ўсё наўкола!*²²

Блізкі вобраз, але з іншай эмацыйнай нагрузкай стварае В. Дунін-Марцінкевіч у вершы “Партрэт Стэфы”, дзе маладая дзяўчына паўстае класічнай чараўніцай, у якой надзвычайнае знешняе харавство герані спалучаецца з яе ўнутранай халоднасцю.

Асобна вылучаюцца вершы з элементамі алегорыі “Прыпяць” і “Нясталасць”, у якіх сінтэзуюцца любоўныя і прыродаапісальныя матывы. У першым праз пейзажны малюнак яднання Дняпра і Прыпяці, згубнага для апошняй (першыя восем радкоў), сцвярджаецца думка пра каштоўнасць кахання ў жыцці асобы, нягледзячы на яго ахвярны характар (апошнія дзесяць). Другі верш героямі-птушкамі і адсутнасцю вытлумачэння іншасказання нагадвае байку, дзе праводзіцца ідэя важнасці кахання, нават няспраўджанага, для мастацкай дзейнасці. Так, боль ад легкадумнага кахання-гульні шчыгліхі становіцца творчым імпульсам для салаўя. Па сутнасці, перад намі паэтычнае ўвасабленне з’явы сублімацыі (у шырокім сэнсе – пераклучэння актыўнасці індывіда на іншы ўзровень, у вузкім – трансфармацыі энергіі лібіда ў крэатыўную дзейнасць).

*І анельскай пекнатаю
У сіле яго трымала,
Тым жа часам без прычыны
(Салавей у тым нявінны)
Позна, ах! яму сказала:
“Сэрцам я тваім гуляла”.*

*Салавей свой боль дагэтуль
Выгалошвае чуліва,
І Зефір даносіць свету
Яго жалю пералівы*²³.

Некаторыя з гэтых пейзажных замалёвак, найперш “Вясна” і “Прыпяць”, ствараліся непасрэдна на пленэры, на беразе галоўнай ракі

²² Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 418.

²³ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 417.

Палесся або ў славутай вёсцы Альпень Столінскага раёна, дзе і адбываецца дзеянне срыннай “Пінскай шляхты”.

На мяжы патрыятычнай і інтымнай лірыкі стаіць верш “Смутац на чужыне”, які апярэджае славутую “Зорку Венеру” М. Багдановіча. Матыў настальгіі, тугі па радзіме цесна знітаваны з сумам па каханай дзяўчыне, а адзінай іх сувязню выступае зорка, у якой герой пазнае вочы любай і якая са сваёй вышыні можа бачыць родную краіну і блізкага чалавека.

Захапленне жанчынай, але іншага характару, назіраецца ў вершы “Літвінка”. Тут паэт шляхам рамантызацыі стварае абагульнены вобраз беларускай дзяўчыны, паэтызуе сялянскую руплівасць і працавітасць, што, па меркаванні аўтара, выступае адным са складнікаў прыгажосці чалавека і павагі да яго з боку іншых людзей. Думаецца, не без уплыву згаданага твора В. Дуніна-Марцінкевіча пазней будзе ствараць сваю славутую “Жняю” Я. Купала, дзе выкарыстоўваюцца блізкія матывы і вобразы.

У праграмным вершы “Хіба я стары?” спалучаюцца некалькі тэм, кожная з якіх раскрываецца ў адной з 4-х частак. У творы, пабудаваным на антытэзе “маладосць – старасць”, адбіўся барочны сармацкі ідэалагічны комплекс, які адпавядае філасофіі жыцця аўтара, яго кодэксу гонару шляхціца. Згодна з ім, дабрачыннасць асобы грунтуецца на патрыятычнай вернасці айчыне, веданні і шанаванні мінулага свайго народа, яго веры, мовы, культуры, гатоўнасці да змагання і абароны сваёй радзімы, шчырым хрысціянстве, гуманістычным стаўленні да сялян.

*Не будуць жа знаўцы французскае мовы
Мужыцкай гаворкай засмечваць галовы:
“Сялянскія словы, фі, як непрыгожа,
Абраз салонаў, нам гэта нягожа!*

*Навошта нам трэба з мужыком яднацца?
Служыць абавязан ён нам сваёй працай.
Адаць свой здабытак – вось доўг селяніна.
Нахабны народ, усе просяць няспынна.*

<...>

*Для вас, пань, шкода халопскай мне мовы,
Для вас, чые мудрыя надта галовы,
Манеры салонаў засвоіўшы ўмела,
Смяюцца з таго, крытыкуючы смела,
Што туту адраджаецца на родных глебах,
Чужое ж, хай кепскае, ўзносяць да неба²⁴.*

²⁴ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 422.

Да гэтага пісьменнік дадае руплівую працу і здольнасць да высокага кахання. Засяроджаныя рэфлексіі паэта часам пераходзяць у філасофскія развагі, што ілюструецца канкрэтнымі прыкладамі.

*Чытаў і не раз я у кнігах бывала,
Што продкі ва ўзросце, вось, як мой, з запалам
На бой ішлі мужна, ворагаў грамілі,
Айчыну з адвагай сваю баранілі.*

<...>

*Не тое сягоння, нават думаць сумна.
Ледзь школу закончыць хлопец неразумны,
Як баба раскісне, марай паланёны.
Удзень шпацыруе, увечар салоны
Наведвае гэты ветрагон аслаблы
І носіць ларнетку замест вострай шаблі²⁵.*

Жанр віншаванняў і прысвячэнняў рэпрэзентуюць творы “Віншаванне войта Навума”, “Верш Навума Прыгаворкі”, “Заўтра спаса, кажуць людзе...”, “Фантазія, прысвечаная Антонію Концкаму”, “Да пачцівых беларусаў!” У адпаведнасці з патрабаваннямі жанру ў творах выказваюцца шчырыя пажаданні і радасць з нагоды сустрэчы, ухваляецца дабрачыннасць або талент адрасата. Першыя тры напісаны ад імя Навума Прыгаворкі (творчы псеўданім В. Дуніна-Марцінкевіча) на беларускай мове з арыентацыяй на паэтыку фальклору. Цікаvasць выклікае арыгінальная кампазіцыя твора, прысвечанага польскаму кампазітару Антонію Концкаму, які складаецца з частак, назвы і змест якіх адпавядаюць музычным тэрмінам: інтрадукцыя, тэма, вітанне, адажыо, алегра, фінал.

5 Паэтычны эпас

Паэтычны эпас, створаны В. Дуніным-Марцінкевічам, уключае шэсць беларускамоўных вершаваных аповесцей: рамантычна-прыгодніцкую “Гапон” (1855), гістарычна-фальклорную “Травіца брат-сястрыца” (1857), фальклорна-этнаграфічныя “Купала” (1856) і “Шчароўскія дажынкi” (1857), а таксама дзвюхчасткавыя творы “Вечарніцы” (1855) і “Халімон на каранацы” (1857), апошні сам пісьменнік пазначыць як быліцы. Гэтым твораў уласцівы наступныя асаблівасці: ідэі сацыяльнага міру і гармоніі, уключэнне фальклорных твораў у літаратурны тэкст, падрабязныя этнаграфічныя замалёўкі, апісанне беларускіх звычаяў і абрадаў, ідэалізацыя галоўнага героя, праз

²⁵ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 421.

якога выяўляецца народнае светаразуменне, узвелічэнне патрыярхальных адносін. У літаратуразнаўстве няма адзінай думкі адносна жанру гэтых твораў, бо яны ўтрымліваюць прыкметы вершаванай аповесці (аповядання), паэмы, балады, гутаркі.

Самым вядомым сярод гэтых твораў з’яўляецца “Гапон”, першым рэцэнзентам якога быў Ул. Сыракомля. Твор складаецца з чатырох раздзелаў-песняў з эпіграфамі (тры з іх узяты з уласнай п’есы “Ідылія”). “У падобным самацытаванні В. Дуніна-Марцінкевіча, – піша Я. Янушкевіч, – праглядаецца пэўны трагізм станаўлення новай беларускай літаратуры. Тут выявілася не амбіцыя пісьменніка, а, хутчэй за ўсё, жаданне падкрэсліць пераемнасць і самастойнасць беларускіх кніжных традыцый”²⁶. Пазней падобнага эфекту будзе дабівацца Ф. Багушэвіч, прадстаўляючы чытачу “аўтара” зборніка “Смык беларускі” Сымона Рэўку з-пад Барысава.

У цэнтры твора В. Дуніна-Марцінкевіча – любоўны трохкутнік “Гапон–Кацярынка–аканом”. Бытавы канфлікт тут спалучаны з сацыяльным і вырашаецца досыць характэрна для творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча, перамогай добра і справядлівасці і ідэяй сацыяльнай гармоніі:

*Ксёндз маладых спатыкае,
На ўсё жыццё іх злучае...
<...>
Паню на кут запрасілі,
Пры ней ксяндза пасадзілі,
Сват парадкам начаў чэсць;
Піва, мёд ракой ліліся,
Каўбасы з салам найшліся,
Уздаволь было піць, есць”²⁷.*

Аднак вобраз Гапона, актыўнай, дзейснай, вальналюбнай асобы з развітым пачуццём уласнай годнасці і самапавагі, чалавека з народа, здольнага кіраваць сваім лёсам, выглядае жаволі цікавым у мастацкай сістэме аўтара і ў тагачаснай беларускай літаратуры ў цэлым. В. Дунін-Марцінкевіч імкнуўся надаць распаведзенай гісторыі жыццёвай верагоднасці, падкрэсліўшы ў падзагалоўку твора “праўдзівасць здарэння”. Фальклорны элемент паэмы ў выглядзе народных песняў і танцаў, прыказак і прымавак, сцэны вясковай вечарынкi ў карчме, апісання абрадаў заручын і вяселля засведчыў далейшы шлях творчага станаўлення

²⁶Янушкевіч, Я. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / Я. Янушкевіч. // Гісторыя беларускай літаратуры XI—XIX стагоддзяў. У 2 т. / Навук. рэд. тома У. Мархель, В. Чамярыцкі. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Т. 2: Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе. – С. 208.

²⁷Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 421.

аўтара, кірунак на так званы “рамантычны этнаграфізм”. Арыентацыя на вуснапаэтычныя традыцыі адбілася і на рытмічнай арганізацыі твора, у сваёй аснове танічнага, і ў адборы вобразна-выяўленчых сродкаў.

6 Польшкамоўныя паэмы В. Дуніна-Марцінкевіча

Вялікі ўплыў на станаўленне творчых арыентацый В. Дуніна-Марцінкевіча аказаў Уладзіслаў Сыракомля. У першую чаргу менавіта ў жанры гавэнды, якая ў беларускай традыцыі будзе эвалюцыянаваць і атрымае выгляд вершаванай аповесці або апавядання, што будзе ў пэўнай ступені звязана з жыватворнымі ўплывамі народных дыдактычных гутарак. Пэўную залежнасць ад *гавэнды* можна прасачыць ў польскамоўных творах В. Дуніна-Марцінкевіча “Славяне ў XIX стагоддзі” і “**Люцынка, альбо Шведы на Літве**”. Найбольш выразна адпавядае сутнасці аналізуемай жанравай форме несуменна апошня, невыпадкова яна мае падзагалавак: “гістарычнае апавяданне ў 4-х абразках”. У прысвячэнні аўтар тлумачыць, чаму ён звярнуўся да гэтай тэмы:

“Калі набыў я маленькі мой фальварчык Люцынку, пры аглядзе яго зацікавіла мяне перш за ўсё мясцовасць; – дзеля гэтага стараўся я ад старых людзей, якія здаўна тут жывуць, дапытацца, ці не мае яна якіх гістарычных паданняў – і амаль у адзін голас мне расказвалі, што тут менавіта знаходзіўся калісьці, у старажытныя часы, езуіцкі кляштар з храмам божым і што ў час нашэсця шведаў, за Карлам XII, кляштар гэты разам з касцёлам ператвораны быў у груд друзу, а манахі былі замучаны адзіна за тое, што не хацелі паказаць месца, дзе імі былі схаваны касцёльныя скарбы – і так тыя скарбы і да гэтага часу яшчэ знаходзяцца недзе ў зямлі.

Дужа шануючы ўсялякія гістарычныя паданні пра наш край, заахвоціўся я, можа на бяду шаноўнага чытача, з паданняў гэтых саснаваць няздольным маім пяром наступную маленькую аповесць”²⁸.

У “Пралозе” В. Дунін-Марцінкевіч выключна ў сыракомлеўскім духу супастаўляе карціны цяперашняга жыцця люду беларускага з далёкімі напаяўлегендарнымі часінамі. Сімпатыі аўтара, як і ягонага вялікага папярэдніка, зразумела, на баку партыярхальных часоў, якія даўно адышлі ў нябыт, але нават згадка пра іх сагравае пісьменніцкае сэрца:

*Калі з роздумаў цяжкім я гляну ў прасторы,
Дзе калісь хвалу богу спявалі ў кляшторы,
Дзе ў нябёсы ўздымаліся стромкія вежы,*

²⁸ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 197.

*Дзе вучэнне Хрыста ў навакольных межы
Прасякала, жыло... калі ўбачу каменне,
Што святыні муры літавала ў скляпенне,
Калі часам ступня косці людскія рушыць
І памершага вечны спакой тым парушыць,
Калі вока цікаўнага гляне ў дно става,
Што манахам служыў для выгод і забаваў,
Дзе і карп залаты і чырвоны карасік, –
Патане думка нехаць ў дзівосным тым часе,
Калі злішак ва ўсім быў, жылося як трэба,
Ці не так! А цяпер – не хапае і хлеба.
Гэта пыха магнатаў, свавольства без краю
Вінаваты, што гром нас нябесны карае²⁹.*

Аб слаўных мінулых часах, калі не ведалі *бусурманскіх напояў* (кавы і гарбаты), калі дзяцей не вучылі *мусье і мадама*, калі дзяўчаты не ведалі Русо і Вальтэра, калі ўсе любілі родны край, цяпер нагадваюць толькі спевы славутага лірніка. В. Дунін-Марцінкевіч невыпадкова згадвае ўлюбёны вобраз свайго вялікага настаўніка Уладзіслава Сыракомлі. Бо якраз у падобным стылі і хоча паведаць сваю гісторыю беларускі паэт.

У поўнай адпаведнасці з традыцыяй ён апавядае пра дзяўчыну незвычайнай прыгажосці Люцыну, якая чакае вясну свайго жыцця з адкрытай душой і сэрцам, і зразумела, сустракае ў гэты час таго, хто стане самым дарагім ейнаму сэрцу. Як прынята ў творах падобнага жанру, лёсавызначальная сустрэча адбываецца ў самых рамантычных абставінах. Калі дзяўчына ў спрэчках з ветрам імчала на кані, раптам з ляснога гушчару выскачыў раз'юшаны воўк, перапалохаў скакуна і той паімчаў да ўзбярэжжа ўспененай рэчкі Люцыны. У апошняе імгненне, калі павінна было ўжо здарыцца непапраўнае, раз'юшанага каня спыняе дужы юнак. У поўнай адпаведнасці з рамантычнай традыцыяй і нараджаецца каханне маладых прыгожых людзей.

Цалкам у рыцарскім стылі вытрымана і апісанне сцэнаў выпрабаванняў маладога Далівы: гэта і ўтаймаванне *дзікага выхаванца пустыні*, неаб'езджанага каня, які хутчэй нагадвае раз'юшанага зверу, чым лагодную свойскую істоту; гэта і паядынак з лепшым воінам, які больш слаўны, чым бой Гектара са славым Ахілам; і самы дарагі сэрцу падарунак – шалік, золатам тканы, з рук Каралеўны сэрца. Аб старых добрых традыцыях нагадвае і баль ў пакоях старасты, калі танец і шчырая простая песня назаўсёды яднаюць маладзенькія сэрцы.

У традыцыях класічных рыцарскіх раманаў паказана барацьба абаронцаў кляштара са шведскімі захопнікамі. У гэтай няроўнай барацьбе гінуць адважны ротмістр Шчука, смяротна паранены бацька Люцынкі.

²⁹ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 302.

Малады Даліва адпомсціў за іх, а потым у рашаючай бойцы выводзіць свой атрад у бяспечнае месца. Толькі манахі, верныя свайму высокаму абавязку, засталіся ў святыні, дзе і прынялі пакутніцкую смерць, бо не выдалі ворагу скарб. Цяпер на месцы кляштара толькі руіны, заросшыя дзікім зеллем, але ў “Эпілогу” аўтар не смуткуе:

*О, зямелька мая дарагая, ці мала
Ад сваіх ты й ад ворагаў гора зазнала!
Як тапчу я нагою муроў твой зялёны
Ці з юначым свавольствам бягу па загонах,
Дык з трывогай мяне папярэджвае сэрца:
Асцярожна, каб веліч былога не сцерці!*

*Часта седзячы тут, калі позірк блукае
Па далінах, лясах, я у думках кранаю
Справы тых, што зямлю гэту мелі ва ўладзе;
Часта думаю аб Зюдэрмана нападзе –
Як тут жменька байцоў датрымала прысягу
І яшчэ – пра яго, Уладзіслава, адвагу...
Як гаворыць паданне, ён ва ўзнагароду
Атрымаў прыгажуню з багатага роду,
І з душою харошай і з добрым пасагам;
Пражылі яны тут год багата няблага,
Іх у Польшчы й Літве дужа паважалі,
Ўнукаў, праўнукаў нават сваіх прычакалі...³⁰*

Такім чынам апошняя выдадзеная В. Дуніным-Марцінкевічам кніга (Lucynka, czyli Szwedzi na Litwie. Opowiadania historyczne, w 4-eh obrazkach. Przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza. Wilno, 1862) сведчыла аб перспектыўнасці паэтычнага звароту да слаўнай нацыянальнай гісторыі, пра які дбаў і Уладзіслаў Сыракомля.

Іншая паэтычнае ўвасабленне набыло гістарычнае апавяданне ў 2-х песнях “Славяне ў XIX стагоддзі”, дзе аўтар апавядае гераічную гісторыю з жыцця братняга славянскага народа, які ў гэты час вёў непрымірную барацьбу з турэцкімі захопнікамі. Не выпадкова камертонам ўсяго твора становіцца песня пра раку славянства, якую апявалі ўсе народы вялікай сям’і, пра слауты Дунай:

*Рэчка славян, абудзіся ад соннай дрымоты!
Чыстай вадою абмый твар зямлі шматпакутай!
Не, не забылася ты, як паўдзённай смякотай
З продкамі хваляй дзялілася вольнай, магутнай!*

³⁰ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 332.

*Бачыла крыж хрысціянскі, так высака ўзняты,
Бачыла – вольны народ шанаваў свайго бога;
Сёння ж – о, ганьба! – ў няволі народ твой і хаты,
Землі славянскія топчуць варожыя ногі!*

*Гэй жа, прачніся, спрадвеку славянскі Дунаю!
Колькі цярпець будзем здзек і ліхую нядолю?
Хваляй успененай горда разліся на краю! –
Ворагаў знішчы Хрыста, дай уваскरोшанне, волю!³¹*

Але раптоўна ў нашага героя з'яўляецца супернік. Ягоную каханую збіраюцца аддаць за сына Абдала. Далей гавэнда нагадвае ў нейкай ступені авантурны рыцарскі раман: Кізралі, зняважаўшы Каран і ягоныя заповеты, пранікае ў сад Мехмета і прызнаецца ў каханні Міхаэлі, якая раптоўна адкрывае тайну, што яна хрысціянка. Кізралі таксама горача прызнаецца, што ён балгарын і славянскай веры, а таму параўнальна лёгка намоўвае дзяўчыну ўцякаць з ім. Адважны хлопец пакідае каханую ў замку Тудораў, а сам у гэты час як тыгр, што здабычу знянацку хапае, як сокал, што ў неба стралой узлятае, знішчае чужынцаў праклятых. Мехмет шле спрытных шпіёнаў, каб яны знайшлі месца схову дачкі. Баявая дружына штурмам бярэ замак Тудора, знішчае яго, а дзяўчыну вязуць назад. Кізралі кідаецца шукаць астанкі каханай на руінах палаца, але пастухі паведамляюць яму, што нейкую жанчыну адвезлі ў карэце Мехмета. Тады ён ляціць у белы свет, а войска, застаўшыся без начальніка, разбеглася. Ворагі ў чарговы раз закавалі славян у кайданы.

Падобныя матывы становяцца яшчэ болей вызначальнымі ў другой песні – “Чорны пілігрым”. Гэта і з'яўленне чорнага манаха з яго незвычайным выглядам і манерамі, яго раптоўная сустрэча са славянскім князем Мілашам і подзвігі як ваеннага начальніка. Двайная сутычка Кізралі (а гэта ён хаваўся пад выглядам чорнага пілігрыма) з Мехметам, калі балгарын выбіў зброю з рук султана, але не забіў яго (бо гэта бацька Міхаэлі, яго нявесты). Менавіта дзякуючы гэтай падзеі і пазнаюць адзін аднаго разлучаныя каханая.

Згаданыя творы займаюць адметнае месца ў гісторыі беларускай літаратуры. Пра гэта добра сказаў Алесь Яскевіч: *“Тыя высокія ідэйна-творчыя ідэалы, над выражэннем якіх пісьменнік у пакутах біўся ў ранняй паэтычнай творчасці, так і не дасягнуўшы, па прычыне неразвітасці мастацкай традыцыі вынікаў, што маглі б яго задаволіць, ён здолеў у многім рэалізаваць ужо ў болей сталы перыяд у сваіх польскамоўных паэмах, калі забаронай на публікацыю яго пераклада «Пана Тадэвуша» і паднаглядным становішчам самога паэта пасля паўстання 1863 года*

³¹ Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 249–250.

аказалася поўнасьцю закрытая мажлівасць друкавацца на роднай мове. «Люцынка, або Шведы на Літве», «Славяне ў XIX стагоддзі» і «Благаславёная сям'я», нарэшыце, цыкл «быліц» з народнага мінулага – гэта сапраўды нацыянальны эпас у яго самым высокім значэнні, роўны творам Вальтэра Скота ў брытанцаў, Іосіфа Крашэўскага ў палякаў, Алоіза Ірасека ў чэхаў. Але ў В. Дуніна-Марцінкевіча гэта не толькі гераізацыя нацыянальнай або славянскай гісторыі. Буржуазная эпоха і празмерная цяжкасць нацыянальнага адраджэння, як і паспешлівасць літаратурнага развіцця патрабавалі запоўненасці гераічных ідэалізаваных сюжэтаў вялікімі выхаваўчымі ідэямі, актуальнымі разважанямі аб сваім стагоддзі. Вяртанне на сваю нацыянальную ніву «блудных» сыноў, што ішлі памнажаць славу іншых народаў, ратаванне маладога пакалення ад згубнай ленасці, адновы высокажыццёвых ідэалаў нацыянальнага быцця – вось лейтматыўныя ідэі, што надалі жыццёвы пафас і сапраўдны дух злабадзённасці гістарычнай эпохі В. Дуніна-Марцінкевіча»³².

7 Дзесяць цікавых фактаў пра Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча

Факт 1. Найбольш дакладнае слова, якое характарызуе дзейнасць В. Дуніна-Марцінкевіча, – “першы”. Ён стаў заснавальнікам беларускай камедыяграфіі, аўтарам першай беларускай оперы і меладрамы, яму належыць першы пераклад “Пана Тадэвуша” на беларускую мову, быў адным з першых, хто распрацоўваў нормы літаратурнай беларускай мовы, першым класікам і ўвогуле першым беларускім прафесійным пісьменнікам.

Факт 2. Належаў да шляхецкага роду герба “Лебедзь”, продкі яго нібыта паходзілі з Даніі (польск.: duńcyk – датчанін). Насамрэч прыдомак “Дунін” з’явіўся толькі ў 1838 годзе, пасля зацвярджэння радаводу Геральдыяй. Да гэтага часу ў сямейных дакументах пазначана толькі прозвішча Марцінкевіч.

Факт 3. Пакінуў вучобу на медыцынскім факультэце, бо “пры першым рэзанні трупаў абамлеў”.

Факт 4. Быў двойчы ахрышчаны і двойчы вянчаўся. Першы раз быў ахрышчаны вадой 4 лютага 1808 года, бо нарадзіўся вельмі кволым. Праз некалькі месяцаў яго ахрысцілі ўжо паводле поўнага абраду – “святымі аляямі”.

Факт 5. Маючы натуру няўрымслівую і схільную да авантурызму, змагаўся за сваё каханне самымі экстрэмальнымі спосабамі. Закахаўшыся ў 16-цігадовую Юзэфу Бараноўскую, дачку свайго працадаўцы, які быў катэгарычна супраць гэтага шлюбу, выкрадае нявесту і таемна вянчаецца з ёй ва ўніяцкай царкве. З прашэння да губернатара маці Юзэфы вынікае,

³² Яскевич, А. С. Становление белорусской художественной традиции / А. С. Яскевич. — Минск : Наука и техника, 1987. – С. 14.

што, калі бацькі прыйшлі на кватэру В. Дуніна-Марцінкевіча, каб забраць дзяўчынку, муж рашуча сустрэў іх з вострым лязом у руках. У выніку высвятлення ўсіх абставін гэтага здарэння духоўнае кіраўніцтва дазволіла маладым яшчэ раз павянчацца ў каталіцкім касцёле. З Юзэфай Бараноўскай В. Дунін-Марцінкевіч пражыў 23 гады.

Факт 6. Меў семярых дзяцей. Каміла і Міраслаў яшчэ ў 1840-я гг., у падлеткавым узросце, былі таленавітымі піяністамі, набылі вядомасць, выступаючы з канцэртамі ў Мінску, Вільні, Кіеве, Варшаве. У 1851 годзе бацька падае прашэнне на імя імператара аб уладкаванні яго дзяцей у Парыжскую кансерваторыю за казённымі коштамі, але атрымлівае адмову. Пазней Міраслаў усё ж атрымаў музычную адукацыю ў Варшаве, Каміла спрабавала пісаць музыку.

Факт 7. Меў уласных прыгонных. Набыў Люцынку з 11-цю душама мужчынскага полу.

Факт 8. Захаваліся два фотаздымкі В. Дуніна-Марцінкевіча, зробленыя вядомым мінскім фатографам А. Прушынскім. На групавым здымку В. Дунін-Марцінкевіч разам з дачкой Камілай у атачэнні людзей, многія з якіх апрануты ў адзенне інсургентаў, так званыя чамаркі. У такую ж чамарку апрануты сам пісьменнік на адзіночным партрэце. Такое адзенне было забаронена і сведчыла пра прыналежнасць яго носьбіта да патрыятычнага руху. Сам Антон Прушынскі, дарэчы, 9 лютага 1852 г. выканаў ролю Кароля Лятальскага падчас прэм'еры “Ідыліі”.

Факт 9. Стаў ахвярай жорсткага розыгрышу ў якасці помсты за прайграны суд. Адночы невядомы замовіў у касцёле паніхіду па В. Дуніну-Марцінкевічу, а на яго адрас адправіў саван і пахавальныя падсвечнікі. Уся паліцыя Мінска шукала жартаўніка, але пошукі не мелі поспеху.

Факт 10. Каля 20 гадоў таму з падачы прафесара Ніны Мячкоўскай сярод літаратуразнаўцаў разгарэлася вострая дыскусія адносна прыналежнасці “Пінскай шляхты” пяру В. Дуніна-Марцінкевіча. Сярод аргументаў тых, хто сумняваўся, называўся кірылічны шрыфт (усе астатнія творы пісьменніка пісаліся на лацініцы), відавочны ўплыў І. Катлярэўскага, а ў іншых творах уздзеяння ўкраінскай літаратуры не заўважана, пінскі дыялект. Асноўнымі довадамі на карысць аўтарства В. Дуніна-Марцінкевіча з'яўляюцца вынікі графалагічнай экспертызы, што пацвердзіла почырк пісьменніка, і мова твора, якая ўяўляе з сябе штучны, стылізаваны, прыдуманы дыялект.

8 Асноўныя тэрміны

Абсурд, быліца, вершаванае апавяданне, вершаваная аповесць, гумар, гутарка, гратэск, дэмакратызм, драматургія, дыдактызм, ідылія, інтымная лірыка, камедыя, канфлікт, крытычны рэалізм, лібрэта оперы, п'еса, меладрама, паэма, песня, рамантызм, рамантычны этнаграфізм,

сатыра, сентыменталізм, сінкрэтычнае мастацтва, тыпізацыя, тэатр, універсальнасць, фальклор, фарс-вадэвіль, шарж.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ